

העלאת תרומה: בין פיתוח לשוני לחידוש הלכתי

מבוא

אחד מן החידושים בלקסיקון הפועל של לשון חכמים הוא השינוי במשמע השורש על"י. במקרא הוא משמש בעיקר במשמע של תנועה פיזית לגובה,¹ ובלשון חכמים נוסף לו גם משמע של ביטול. אומנם הוראה קרובה של השורש על"י במשמע 'היעלמות והסתלקות' מתועדת כבר במקרא, ויש לה מקבילות גם בארמית ובלשונות אחרות, כפי שהראו זאב בן-חיים ובעקבותיו משה בר-אשר.² ואולם שימוש בולט ושיטתי בשורש על"י במשמע הלכתי-משפטי של ביטול מופיע בפעם הראשונה במקורות התנאיים העוסקים בהלכות תערובת תרומה.³ מלבד ההתפתחות הסמנטית בשורש על"י חלה בלשון חכמים התפתחות מורפולוגית הקשורה לתחום הלכתי זה – יצירת השורש התנייני תר"ם תחת רו"ם המקראי, חברו של על"י.⁴ ברבריי הבאים אבקש לבחון את הדיונים ההלכתיים של התנאים בנושאים אלו מתוך התמקדות במשמעים המשתנים של השורשים על"י ורו"ם/תר"ם. טענתי העיקרית היא שהחידושים ההלכתיים בהלכות תערובת שלובים באופן הדוק בהתפתחויות הלשוניות בלשון חכמים.

- * מאמר זה מבוסס על סעיף בעבודת הדוקטור שלי על משנתו של ר' יהושע בן חנניה, שנכתבה בהנחיית פרופ' מנחם כהנא. תורתי נתונה לו גם כאן. אני מודה גם לידידי אהרן גלצר וחנן אריאל על עצתם הטובה במהלך כתיבת המאמר, ולקורא מטעם המערכת על הערותיו המועילות.
1. משמע קרוב לזה הוא 'שרפה והדלקה' (ראו למשל במדבר ח 2: "בהעלתך את הנרת"), ובלשון חכמים הפועל הַעֲלָה אינו משמש בהקשר זה ובמקומו משמש הַבְּעִיר. ראו י' ברויאר, "הלשון כרקע לדרשות חז"ל (בספרי במדבר על פי כתב יד רומי 32)", עבודה סמינריונית, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ב, עמ' יח.
  2. בן-חיים, כתובות ספירה, עמ' 247. הוא הביא לכך כמה דוגמאות מהמקרא. בשורש על"י: "ועלה מן הארץ" (שם' א 10), ובשורש רו"ם: "הִרְמּוּ מתוך העדה" (במ' יז 10), "והרים את הדשן" (וי' ו 3). הוא ציין שמשמעות דומה מצויה גם בשורש סל"ק בארמית. בר-אשר (מחקרים, עמ' 201–202) הביא דוגמאות נוספות, כגון "עלה קרח" (מל"ב כ 23) במשמעות 'הסתלק מכאן קרח', "הַעֲלּוּ מסביב למשכן קרח דתן ואבירם" (במ' טז 24), המתפרשת בסמוך כהסתלקות: "סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה [...] ויעלו מעל משכן קרח" (שם 26–27). בר-אשר אף הציע משמע לשוני דומה התפתח גם במושג הגבהה, לציון הסרה והרחקה.
  3. שימוש דומה בשורש על"י במגילות קומראן מצוי, אולי, במשפט סתום בברית דמשק ה 5: "ויעלו מעשי דויד" (קימרון, מגילות, עמ' 11).
  4. על התפתחות זו ראו להלן בחלק השני.

בחלק הראשון והמרכזי של המאמר אעסוק בשורש על"י ובשימושו השונים בבתי המדרש של בית שמאי ובית הלל ואבחן את ההשפעות ההלכתיות של שימושים אלו. בחלק השני אעסוק בשימוש בשורשים רו"ם ותר"ם בספרות התנאית בכלל. בחלק השלישי אנתח פסקה העוסקת בדין העלאת תרומה, מתוך מדרש ההלכה התנאי ספרי במדבר. אטען שהמתחים הפנימיים בפסקה נובעים במידה רבה משתי העמדות הללו ששוקעו בה ומטשטוש ההבחנה ביניהן.

א. מחלוקת בית שמאי ובית הלל בתרומה טמאה וטהורה

הלכות תערובות של תרומה נפרשות על פני פרק וחצי במסכת תרומות (ד, ז – ה), ובהן מחלוקות ודיונים מרכזיים שונים בספרות התנאית. המקור הקדום ביותר בספרות התנאית שבו נזכרת אפשרות הביטול בתערובת הוא מחלוקת בית שמאי ובית הלל המופיעה במשנה תרומות (ה, ד) ובתוספתא תרומות (ו, ד). במחלוקת זו יש עניין מיוחד משום שהיא המחלוקת היחידה בספרות התנאית שבה בית שמאי מודים לבית הלל.⁵ להלן אראה שגרסת התוספתא היא ככל הנראה הגרסה המקורית והמפורטת יותר של המחלוקת, ואילו המשנה היא עיבוד וקיצור שלה.⁶ שנינו בתוספתא תרומות ו, ד (מהדורת ליברמן, עמ' 137–138):⁷

- [1] סאה תרומה טמיאה שנפלה למאה סאה תרומה טהורה. בית שמאי אוסרין ובית הלל מתירין.
- [2] אמרו בית הלל לבית שמאי טהורה אסורה לזרים וטמיאה אסורה לכהנים, מה טהורה עולה אף טמאה תעלה.
- [3] אמרו להם בית שמאי לא אם אמרתם בטהורה שהיא עולה מתוך החולין להאכל לזרים, תאמרו בטמאה שאין עולה מתוך החולין ליאכל לכהנים.
- [4] אמרו להם בית הלל הרי טמאה שנפלה לתוך החולין תוכיח, שאין עולה מתוך החולין ליאכל לזרים והרי היא עולה.
- [5] אמרו להם בית שמאי לא אם אמרתם בחולין שהתירן היתר מרובה תאמרו בתרומה שהתירה התיר מועט.
- [6] אמרו להם בית הלל וכי במה החמירה תורה, באוכלי תרומה לזרים או באוכלי תרומה לכהנים? באוכלי תרומה לזרים. טהור שאכל את הטהור וטהור שאכל את הטמא וטמא שאכל את הטהור וטמא שאכל את הטמא – כולם במיתה, ובאוכלי תרומה לכהנים טהור שאכל את הטהור כמצותו טהור שאכל

5. ירושלמי, תרומות ה, ד (מג ע"ג): "לא מצינו שהודו בית שמי לבית הלל אלא בדבר זה בלבד".
 6. עוד ראו שפירא ופיש, פולמוסי הבתים, עמ' 480–481. ראיות נוספות לכך יובאו להלן. למקרים נוספים שבהם התוספתא קודמת למשנה ראו פרידמן, תוספתא עתיקתא (וסקירתו במבוא).
 7. התוספתא תובא כאן ולהלן על פי כ"י וינה, לפי ההעתקה באתר מאגרים של האקדמיה ללשון עברית. חילופי נוסח יובאו בהערות.

את הטמא בעשה וטמא שאכל את הטהור וטמא שאכל את הטמא – בלא תעשה, והלא דברים קל וחומר ומה אם במקום שהחמירה תורה, באוכלי תרומה לזרים, הרי היא עולה מתוך החולין להאכל לזרים, מקום שהקילה תורה, באוכלי תרומה לכהנים, אינו [דין] שתעלה מתוך החולין להיאכל לכהנים. [7] לאחר שהודו ר' ליעזר אומר תרום ותרקב וחכמים אומרים אבדה במיעוטה.

המחלוקת בתוספתא שלמה ומעוצבת בקפידה. היא באה בשבעה שלבים מפורטים, כדרכם של מקורות תנאיים פולמוסיים,⁸ ומבהירה מדוע בסופה בית שמאי הודו לבית הלל, שכן הם לא השיבו לטענתם האחרונה. על פי ההלכה תרומה מותרת לכהנים בלבד. אם נפלה תרומה לתוך חולין, התערובת נאסרת באכילה לישראל. אך מוסכם על הכול שאם יש בחולין פי מאה מן התרומה – התרומה "עולה" (כלומר מתבטלת), אבל יש להעלות (כלומר להוציא) מן התערובת כשיעור התרומה שנפלה ולתת אותה לכוהן. נחלקו בית שמאי ובית הלל (1) אם דין העלאה חל גם בתרומה טמאה שנפלה לתרומה טהורה.⁹ בית שמאי אוסרים ובית הלל מתירים – כלומר מחילים את דיני העלאה גם בטהרה ובטומאה.¹⁰ הטענה הראשונה של בית הלל (2) היא שהעלאה "מתירה" איסור – בתרומה ובחולין, ולכן תתיר איסור גם בטהרה ובטומאה. ההבדל היחיד הוא בזהות האדם שהותר לו האיסור – זרים (כלומר מי שאינם כוהנים) במקרה של תרומה וחולין או כוהנים במקרה של תרומה וטהורה. בית הלל מבקשים אפוא לחדש העלאה של טומאה (מתרומה וטהורה) באמצעות היסק גיוני מן המסורת המקובלת בהעלאת תרומה מחולין.

בית שמאי דוחים היסק זה (3) מדין הסאה "העולה מתוך החולין", שהרי בתרומה וטהורה הסאה העולה מן התערובת ניתנת לכוהן ונאכלת,¹¹ ואילו בתרומה טמאה אין היא נאכלת לכוהנים.¹² כלומר הם מתמקדים בתכלית ההעלאה: בתרומה וטהורה יש

8. ראו כהנא, המחלוקת במשנה, עמ' 53. על מבנה הטענות הכולל שלוש מערכות ראו שם, עמ' 54.
9. ראוי לציין שכאן המקרה הוא של סאה שנפלה למאה, כשיטת ר' אליעזר במשנת תרומות ד, ז, ראו להלן.
10. לשון אוסרים ומתירים אינה מאפיינת את המחלוקת בנושא זה, ובהן הלשון הרגילה היא **תעלה** / **לא תעלה**. לשון איסור והיתר חוזרת בהמשך בטענה של בית הלל. להלן אראה שהעלאה מתפרשת בדרכים שונות בדברי הבתים, וייתכן שמשום כך הוצעה כאן מחלוקתם בלשון סתמית וכללית.
11. לשון בית שמאי "להאכל לזרים" קשה, שהרי הסאה העולה היא כתרומה. בפירושו "חסדי דוד" כאן הוצע שבית שמאי סבורים שההרמה היא משום גזל השבט (אומנם לשיטת רבי אליעזר במשנה ב, "שאני אומר – סאה שנפלה היא סאה שעלת", נמצא שהיא אסורה). ליברמן (תוספתא כפשוטה, עמ' 381) קיבל את ההגהה של ר' יונה בר"ג, הגורס "לכהנים" במקום "לזרים". ואפשר שלשון "זרים" הושגרה בהשראת הפסקה הקודמת, שהקבילה זרים לכוהנים.
12. בהתאם לשיטת רבי אליעזר תלמיד בית שמאי (תרומות ה, ב), שדינה של הסאה "תירום ותישרף" (ראו להלן). ליברמן העיר שתשובה זו מנוגדת לכאורה לכלל שאין משיבין את האדם אלא לפי מידותיו, וחכמים ההולכים בשיטת בית הלל סבורים ש"תעלה ותיאכל", ותירץ שכיוון שבית הלל התחילו בתשובה השיבו להם בית שמאי שאין כאן ראייה לפי שיטת בית שמאי. אבל ייתכן

לשם מה להעלות את הסאה – להאכלת הכוהנים – אבל בתרומה טמאה אין טעם להעלותה, שכן לא ניתן לאוכלה, ולכן אי אפשר להתיר את התערובת. בית הלל משיבים, (4) על פי דין סאה של תרומה טמאה שנפלה לחולין, שאף שאינה עולה להיאכל לזרים¹³ הרי היא עולה והתערובת מותרת.

התשובה הבאה של בית שמאי (5) עוברת מן הסאה העולה אל מאה הסאין המותרות. לשיטתם ראית בית הלל מתרומה טמאה שעולה מחולין אינה ראויה משום ש"התירן היתר מרובה". כלומר יש טעם רב בהעלאתה – להתיר היתר מרובה של החולין (אף שהסאה העולה אינה נאכלת). לעומת זאת בתרומה "התירה היתר מועט", שכן התערובת כולה נאכלת רק לכוהנים, וכאמור גם הסאה שעלתה אינה נאכלת, ולכן אין טעם מספיק להעלותה.

הטענה הסופית של בית הלל (6) פונה לאפיק אחר ומתמקדת בחומרה היחסית של תרומה לזרים שדינה מיתה לעומת החומרה הפחותה של טומאה בתרומה, שאוכלה עובר על "לא תעשה" בלבד. מכאן שאם יש דין העלאה בתרומה לזרים, קל וחומר שיהיה דין כזה בטומאה. בטיעון הראשון הסיקו מתרומה לטומאה באמצעות השוואה, ובית שמאי הפריכו היסק זה, ואילו כעת הם לומדים זאת באמצעות קל וחומר.

עיון בתוכן הטיעונים השונים של הבתים חושף תפיסות יסוד נבדלות בדין העלאה: בית שמאי מתמקדים בעקיבות בהיקף ההיתר, ולדעתם ככל שההיקף רחב יותר יש צידוק רב יותר להעלאה. לכן בתרומה טהורה, שהיא נאכלת והחולין נאכלים, יש העלאה, וגם בתרומה טמאה שנפלה לחולין שהסאה עולה ונשרפת, מעלין אותה כדי להתיר את אכילת החולין ולכן זהו "היתר מרובה". תרומה טמאה שנפלה לתרומה טהורה היא עצמה אינה נאכלת כלל, והתרומה הטהורה נאכלת לכוהנים בלבד, "התירה היתר מועט" – ולכן אינה עולה. לעומת זאת בית הלל מתמקדים בעוצמת ההיתר. העלאת תרומה והתרתה לזרים, שאיסורה חמור, מצריכה "עוצמת ביטול" גבוהה יותר מהעלאת תרומה טמאה, שאיסורה קל יותר.

הפער בין העמדות השונות עשוי להתבהר בעזרת הבחנה בטרמינולוגיה הנבדלת של הבתים: בית שמאי אומרים (3) "עולה מתוך החולין", וכוונתם עולה במשמע 'מורמת ומופרשת מתוך התערובת'.¹⁴ בהמשך בית הלל מאמצים את לשון בית

שמתשובה זו אנו למדים ששיטת בית הלל בתרומה טמאה שנפלה לחולין עדיין לא התבררה במלואה. לפי הצעה זו בשלב הקדום של המחלוקת המשתקף בפולמוס בתוספתא עדיין סברו בית הלל כבית שמאי וחלקו עליהם רק בתרומה טמאה שנפלה לתרומה טהורה. רק בשלב מאוחר יותר התפתחה המחלוקת בין חכמים ממשיכי בית הלל לבין רבי אליעזר נציגם של בית שמאי; וראו להלן.

13. "אע"פ שאינה נאכלת לזרים בין לשיטתכם (שהיא נשרפת, כשיטת ר"א הנ"ל), ובין לשיטתנו שהיא נאכלת לכהנים, מ"מ אף אתם מודים שהיא עולה והשיריים מותרים" (ליברמן, תוספתא כפשוטה, עמ' 381). אומנם ייתכן שגם כאן צריך להיות "להאכל לכהנים"; ראו שתי ההערות הקודמות.

14. כך בוודאי במשפט "שאינן עולה מתוך החולין להאכל לכהנים".

שמאי (בתגובה לדבריהם), אולם הם משלבים זאת בפרשנות אחרת למונח העלאה – במשמע 'ביטול'¹⁴: "שאינ עולה מתוך החולין ליאכל לזרים והרי היא עולה". ההעלאה הראשונה פירושה 'הרמת, הפרשת הסאה מהתערובת' (כלשון בית שמאי), אבל עולה שבסוף המשפט עשויה להתפרש גם במשמע 'מתבטלת'. גם בתחילת הפולמוס בית הלל אומרים (2): "טהורה עולה... וטמאה עולה", והמונח עולה בדבריהם עשוי להתפרש 'מתבטלת'. כפי שאראה בהמשך, הפרשנויות השונות של המושג העלאה מופיעות גם ביתר המקורות התנאיים.¹⁵

בית שמאי משתמשים אפוא בלשון תעלה במונח הראשוני – 'הרמה והפרשה מתוך התערובת', בדומה ללשון המקרא: "והרמתם ממנו תרומת ה'" (במ' יח 26). לעומת זאת עולה סתם בדברי בית הלל עשויה להתפרש אחרת, וכך נראה גם מהמשך דבריהם, שכוונתם לביטול. שימושים שונים אלו בלשון בפועל עלה מלמדים על הנחות יסוד שונות בדניי תערובת העומדות בבסיס המחלוקת: הנחת היסוד של בית שמאי היא שזו פעולת הפרשה מחודשת ולכן אין לעשותה אלא בחולין ובתרומה. לעומת זאת בית הלל רואים את ההעלאה בתערובת כדין ביטול, ולא כפעולת הפרשה. תפיסתם ההלכתית מגולמת במשמע הלשוני המחודש שהציעו ללשון העלאה – 'ביטול'. כאמור שורשו של משמע זה במקרא (ראו לעיל במבוא), אולם במרבית המופעים המקראיים הללו עדיין נותר קשר ברור בין המשמעות הראשונית של 'הגבהה' ובין המשמע של 'העלמה'. לעומת זאת בדברי בית הלל עלה משמשת במשמע 'היעלמות וביטול', ללא כל זיקה לפעולת ההגבהה.

מתוך ניתוח המחלוקת בין בית שמאי לבית הלל יש לבחון את משמעות המחלוקת בסוף התוספתא בין ר' אליעזר לחכמים "לאחר שהודו" בית שמאי לבית הלל.¹⁶ ר' אליעזר, המייצג כאן את בית שמאי, מודה שהתערובת מותרת, אולם הסאה של התרומה הטמאה "תרום ותרקב".¹⁷ הניסוח הרוקני והייחודי תרום, בזיקה ללשון המקרא, תחת תעלה המשנאית, העשויה להתפרש לשני פנים, מלמד שר' אליעזר

15. על כפל המשמעות של על"י בהקשר זה ראו כהנא, ספרי במדבר, עמ' 968; ועוד ראו מוסקוביץ, יבש ביבש, עמ' שיח הערה 51. וראו להלן בסמוך.

16. אף שלא נאמר כאן בפירוש מי הודה למי, בתוספתא הרושם הברור הוא שכית שמאי הודו לבית הלל, שטענו את הטענה האחרונה. במשנה המצב מורכב יותר, כפי שאראה להלן. ראוי לציין שגם בלשון התוספתא לא נאמר בפירוש שהודו (וכאמור גם מי הודה) אלא רק ש"לאחר שהודו" נחלקו בדיון הסאה. לעומת זאת בפולמוסים שבהם הודו בית הלל לבית שמאי נאמר בפירוש "חזרו בית הלל להורות [בחלק מהעדים: "להורות"] ככית שמאי" (משנה, עדויות א, יב-יד). אפשר שנוסח התוספתא נועד גם לעמעם את ההודאה של בית שמאי ולהדגיש דווקא את המחלוקת שנוותרתה גם לאחריה, בכחינת "מורה במקצת" בלבד.

17. כך בכ"י וינה וכדפוס ראשון, כנראה בבניין נפעל. במקבילה במשנה להלן ר' אליעזר אומר "תירום ותשרף", וצורה זו ודאי בבניין נפעל (אבל בכ"י ארפורט כאן: "תורם ותרקב", בבניין הופעל). השימוש המפתיע בבניין נפעל במקום בבניין הופעל צריך עיון. האם השימוש בבניין נפעל נועד להבחין בין המונח ההלכתי הורם במשמע 'הופרשו ממנו המתנות לכוהנים' ובין המשמע הפיזי?

מדבר על העלאה במשמע 'הרמה ממשית, הגבהה, של הסאה שנפלה', כבית שמאי. ועוד זאת: אפשר שהשימוש בפועל להרים מלמד שההעלאה נתפסת בעיני ר' אליעזר ובית שמאי כמעין הפרשת תרומה מחודשת.¹⁸ כאמור לשיטת בית שמאי יש צורך בצידוק ראוי כדי להפעיל את התהליך של הרמת הסאה מן התערובת. לעומת זאת חכמים, המייצגים ככל הנראה את שיטת בית הלל, סבורים שאין צורך כלל בהעלאה או בהרמה של הסאה שנפלה, והיא בבחינת אבדה במיעוטה. אצל בית הלל העלאה מתפרשת 'ביטול ממש', ולכן הם מתמקדים בטענותיהם בעוצמת הביטול. זו מציאות קיימת – ביטול במיעוטו!¹⁹

בעקבות הבחנה זו יש לשוב ולעיין במחלוקת כולה: לשיטת בית שמאי, הלומדים (לפי הצעת) את ההעלאה מדין הפרשת תרומה עצמה, סביר יותר לעשות זאת בתרומה שנפלה לחולין משום שזו אינה אלא הפעלה מחודשת של ההליך שיסודו בתורה, של הפרשת התרומה מהחולין על ידי העלאה. לעומת זאת בתרומה טמאה שנפלה לטהורה תהליך מסוג זה אינו פשוט משום שכל התערובת היא תרומה, ולא נמצא בתורה תהליך של הפרשת טמאה מטהרה. לעומת זאת לשיטת בית הלל, המפרשים העלאה 'ביטול', אין סיבה שלא להרחיב את עקרון הביטול לכל תערובת, ובמקרה זה אף בקל וחומר.

אומנם מדברי בית הלל כאן נראה שהם מודים שיש "להעלות" גם את הסאה מתוך התערובת, אולם מסתבר שהם מעניקים להעלאה זו (שככל הנראה הייתה קיימת בהלכה הקדומה ומוסכמת עליהם) פרשנות מחודשת: ההעלאה לא נועדה להתיר את התערובת אלא להעניק לכוהנים את המגיע להם.²⁰ לכן במקרה של תרומה טהורה וטמאה אין צורך בהעלאה שמתירה כיוון שממילא הכול שייך לכוהנים, והסאה "אבדה במיעוטה". טעמו של ר' אליעזר, המשמר את השיטה היסודית של בית שמאי (אף שהורה בהעלאת תרומה טמאה מטהורה), מתפרש במשנה המקבילה (ה, ב): "שאני אומר סאה שנפלה היא סאה שעלת". הביטוי "שאני אומר" מציין כאן מִבְּדָה (פיקציה) הלכתי. זו הנחה אפשרית מבחינת המציאות, אם כי לעיתים אין היא סבירה, ולפיה אוסרים או מתירים במקרים שונים. כאמור, טעם זה מתיישב עם התפיסה היסודית של בית שמאי, המתמקדים בהרמת (הפרשת) הסאה האוסרת כדי להתיר את התערובת. כיוון שיישום עקרון ההפרשה מחדש של בית שמאי בעייתי במקרה זה, כאמור לעיל, ר' אליעזר מציע פתרון קרוב: הסאה שעלתה נתפסת כסאה שנפלה, ולכן סאה זו היא סאת התרומה. אם כך למעשה התוצאה של שיטתו היא כתוצאת שיטת בית שמאי.

18. תפיסה מעין זו מפורשת בספרי במדבר, המצוטט להלן בחלק ג.

19. הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות טו, ד-ה) החיל את עקרון "אבדה במיעוטה" גם על תערובת איסור: "מדברי סופרים הכל אסור עד שיאבד דבר האסור מעוצם מיעוטו ולא יהיה דבר חשוב שעינו עומדת". שיטתו הייחודית של הרמב"ם נסמכת על דברי חכמים במשנתנו.

20. ראו משנה, ערלה ב, א. בירושלמי שם (ובמקומות נוספים) מוסברת הרמה זו "מפני גזל השבט".

במשנת תרומות ה, ה נחלקו ר' אליעזר וחכמים במקרה של "דימוע רגיל" – סאה תרומה שנפלה לחולין:

סאה תרומה שנפלה למאה, הגביהה ונפלה למקום אחר. ר' אליעזר אומר מדמעת כתרומה וודי, וחכמים אומרים אינה מדמעת אלא לפי חשבון.

לדעת ר' אליעזר הסאה שהגביה מהתערובת מדמעת "כתרומה וודי", בהתאם לתפיסת בית שמאי שהעלאתה היא הרמה מחודשת (או בגלל המבדה ההלכתי שהציע, "שאני אומר" – שזו היא סאת התרומה). אבל לדעת חכמים מעמדה של סאה זו ככל התערובת, שמדמעת רק לפי הכמות היחסית של התרומה שבה.²¹ כאמור, מחלוקת הבתים מופיעה גם במשנת תרומות ה, ד:²²

סאה תרומה טמאה שנפלה למאה סאה תרומה טהורה – בית שמי אוסרין ובית הלל מתירין.

אמרו בית הלל לבית שמי: הואיל וטהורה אסורה לזרים ואף²³ טמאה אסורה לכהנים, מה טהורה עולה אף טמאה תעלה.

אמרו להם בית שמי: לא אם העלו החולים הקלים המותרים לזרים את הטהורה, תעלה חמורה²⁴ אסורה לזרים את הטמאה

לאחר שהודו, ר' אליעזר אומר: תירום ותשרף, וחכמים אומרים: אבדה במעוטה.

המחלוקת במשנה קצרה מאוד, ומחמשת השלבים שבתוספתא נותרו בה שניים בלבד. הפתיחה והטענה הראשונה של בית הלל בתוספתא זהות כמעט לחלוטין לפתיחת המחלוקת במשנה. ההבדל העיקרי הוא בתשובת בית שמאי. תשובתם במשנה מקבילה לתשובתם בשלב (5) בתוספתא:

תוספתא	משנה
אמרו להם בית שמי: לא אם אמרתם בחולין שהתירן היתר מרובה, תאמרו בתרומה שהתירה התיר מועט.	אמרו להם בית שמי: לא אם העלו החולים הקלים המותרים לזרים את הטהורה, תעלה חמורה אסורה לזרים את הטמאה.

21. בשיטת חכמים יש קושי משום שאם מדובר בסאה שנפלה למאה, הכמות היחסית אינה מדמעת כלל וצריכה להתבטל. לדיון בקושי זה ראו ירושלמי, תרומות ה, ה (מג ע"ד), ופירושו של אלבק למשנה.

22. ציטוטי המשנה על פי כ"י קאופמן של המשנה, בהעתקת מאגרים. חילופי נוסח יובאו בהערות.

23. כ"י פרמה: וטמאה.

24. בחלק מהעדים: תרומה חמורה (ראו משנה זרעים עם שינויי נוסחאות, ב).

יש כמה הבדלים בולטים בין אופי התשובה במשנה ובין אופייה בתוספתא, והם מלמדים על משניותה ועל עיבודה של המחלוקת במשנה.²⁵ גם כאן בחינת המינוח חושפת את התהליכים הפרשניים שעברה המחלוקת. בית שמאי אומרים במשנה: "העלו... את הטהורה, תעלה... את הטמאה". הביטוי "להעלות את" מקבל פשר רק במסגרת תפיסת ההעלאה של בית הלל כפי שהתפרשה לעיל – שהעלאה פירושה ביטול. נמצא שבהצגת המחלוקת במשנה עובדו דברי בית שמאי בהתאם לשיטת בית הלל, והמינוח של בית הלל חדר לניסוח דברי בית שמאי!²⁶

כללו של דבר, מחלוקת בית שמאי ובית הלל בתערובת תרומה טמאה וטהורה משקפת מחלוקת יסודית בהבנת ההיגיון בבסיס דין העלאה, והיא קשורה בתפיסה לשונית שונה של המונח המשמש לכך. ההתפתחות ההלכתית משתקפת בתמורה הלשונית של השורש על"י: בדברי בית שמאי תחילה הוא משמש במשמעו הראשוני, של הגבהה פיזית בלבד, ואילו בדברי בית הלל הוא משמש גם במשמע מופשט, של ביטול. בעיבוד המחלוקת במשנה, לאחר שגברה שיטת בית הלל, טושטש היסוד הלשוני של המחלוקת בדברי בית שמאי.²⁷

25. בתוספתא בית שמאי משיכים על הראיה של בית הלל מתרומה טמאה שנפלה לחולין לתרומה טמאה שנפלה לטהורה, ולכן מתמקדים בהיקף ההיתר של מאה הסאין. לעומת זאת במשנה הם מגיבים על ההשוואה הראשונית בין תרומה טהורה שנפלה לחולין לתרומה טמאה שנפלה לטהורה. אולם נראה שגם אופי הטענות השתנה כאן. במשנה בית שמאי משתמשים בטענת הקלים והחמורים לא להדגשת היקף ההיתר כבתוספתא (היתר מרובה/מועט), אלא להדגשת עוצמת ההיתר – בהתאם למגמת בית הלל בתוספתא. המונחים "קלים" ו"חמורים" מופיעים בדברי בית הלל בתוספתא, אלא שבית שמאי הופכים את ההוכחה: חולים (חולין) קלים, ולכן כוח ההעלאה שלהם חזק, והם יכולים להעלות תרומה. לעומת זאת תרומה חמורה – כוח ההעלאה שלה חלש, והיא איננה יכולה להעלות תרומה טמאה השונה ממנה במקצת בלבד. אומנם אפשר לקרוא את המשנה כהשלמה לתוספתא, המציגה את תשובתם של בית שמאי לטענתם האחרונה של בית הלל בתוספתא שהקישו מחולין לתרומה. בית הלל התמקדו בסאה העולה, ואילו בית שמאי מתמקדים במאת הסאים המעלות: חולין מותרים לזרים ולכן מעלים את הטהורה, תרומה אסורה לזרים ולכן לא תעלה את הטמאה. כלומר המוקד הוא כוח ההעלאה של הרוב (הצעה דומה הקוראת את המשנה על רקע התוספתא עולה מדברי ר' אבון בירושלמי, תרומות ה, ד [מג ע"ג]). אולם תופעה זו רווחת בכיוון ההפוך, כאשר הלכה בתוספתא מוסבת על המשנה ואינה אמורה להיקרא לברה, ואינה שכיחה במשנה. מלבד זאת יש ראייה נוספת לעיבוד דברי בית שמאי במשנה בהתאם לתפיסת בית הלל כפי שאני מראה להלן.

26. על תופעה זו, הרווחת במחלוקת בית הלל ובית שמאי, ראו רוזנטל, מסורת הלכה.
27. לפירוש שהוצע בפנים למחלוקת הבתים יש השפעה על הבנת התפתחות דיני תערובות. ההלכה הרווחת בתלמוד הבבלי היא שתערובת יבש ביבש בטלה ברוכ, אולם מוסקוביץ ראה שאין לכך סימוכין במקורות תנאיים. ביטול ברוכ מצוי רק בתערובת לח בלח משום ששם האיסור איבד את "הותו", ואילו ביבש זהותו נותרה בעינה. רק האיסורים רגילים, המיוחדים (עורלה, כלאי הכרם ותרומה) בטלים ברוכ ומאה/מאתיים, שלא כאיסורים רגילים, שאינם בטלים כלל. לאור ניתוח זה ניתן לשרטט את התפתחות דיני תערובות במשוער: נקודת המוצא ההלכתית לדיני העלאה וביטול היא בתערובת חולין ותרומה, ויסודה כאמור בדין הפרשת תרומה. תפיסה זו מופיעה בדברי בית שמאי ור' אליעזר. לשיטה זו העלאת הסאה מהתערובת נעשית בהעלאה

ב. בין הרמה לתרומה

ייתכן שהשוני במשמעות השורש על"י קשור לתמורה טרמינולוגית נוספת. במקרא מופיעה תרומה בהקשרים שונים, והמשותף להם הוא העברת חפץ מבעליו אל האלוהות. מבחינה זו התרומה דומה לתנופה – אלו שני אופנים של הקדשה הנעשים באמצעות פעולת הגבהה (למשל "וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התנופה אשר הונף ואשר הוּרָם" [שמ' כט 27]).²⁸ לפיכך הצורה הרגילה במקרא היא "להרים תרומה" (לעיתים לקחת תרומה [שמ' כה 2–3], להביא [דב' יב 6] ולתת [במ' טו 21]). בספרות בית שני עדיין שימשה צורה זו,²⁹ אך בלשון התנאים חל כידוע שינוי: השורש המרכזי הוא תר"ם, שורש תנייני שנגזר מן השם תרומה,³⁰ והוא השכיח ביותר לתיאור פעולה זו בספרות התנאית.³¹

קיים אפוא דמיון מעניין בין התהליכים הלשוניים שחלו בשני הפעלים הקרובים: בשניהם עומעם המשמע הראשוני של הפרשת התרומה כהגבהה, ותחתיו בא משמע אחר – בפירוש חדש לפועל עלה (ביטול') או ביצירת פועל תנייני (מן תר"ם). ייתכן שפעלה כאן השפעה הדדית. הפועל מן השורש התנייני תר"ם ששימש תחת הפועל המקראי הרים יוחד להפרשת תרומה,³² וכך צומצמה הזיקה של הפרשת תרומה לפעולת ההגבהה. אפשר שתהליך זה חיזק את הבידול בין המשמעות הראשונית של העלאה – 'הרמה והפרשה מחודשת' (כפירוש בית שמאי) – ובין משמעותה המשנית, 'ביטול ללא צורך בהפרשה' (כפירוש בית הלל). ועוד ייתכן שיצירת הפועל תרם קדמה לשימוש בו בהקשר הנידון כאן, וכשיוחד לפעולת הפרשת התרומה הסיר

- ממש, והיא בבחינת הפרשה מחודשת של התרומה (או חילוצה). בית הלל ובעקבותיהם ר' יהושע וחכמים פירשו את העלאה כביטול וחידשו את עקרון "אבדה במיעוטה". הם גם צמצמו את חשיבות העלאת הסאה מהתערובת ופירושה מחדש (כנראה מדין "גזל השבט"). תפיסה זו אפשרה להרחיב את דין העלאה גם לתרומה טמאה שהתערבה בתרומה טהורה, שאין בה דין הפרשה כלל. מכאן נסללה הדרך לביטול בתערובות שונות: עורלה, כלאי הכרם ועוד (אומנם בשיעור ביטול שונה), ולבסוף גם בתערובות של איסורי מאכל אחרים.
28. אלא שהתנופה היא לפני ה' בטקס במקדש, ואילו התרומה היא בהקדשה לה' בלא טקס מחוץ למקדש.
29. כך למשל במגילת ברית דמשק נאמר: "להרים אחת בשנה... (י'רם איש" (חוקי הברית 2, 89–88; קימרון, מגילות, עמ' 32).
30. ראו מורשת, לקסיקון הפועל, עמ' 394–395. מורשת מביא דוגמאות נוספות לכך מהפעלים בשורש תח"ל ותר"ע. תר"ם המשנאי וזיקתו לשורש רו"ם המקראי נידונו כידוע בהרחבה אצל המדקדים בימי הביניים ושימשו לבחינת הגישות השונות ביחס ללשון חכמים. לסקירת הגישות השונות ראו ממן, עברית רבנית.
31. מלבד צורות שכיחות פחות, המשמשות בהקשרים נקודתיים יותר: לקרוא שם, ליטול, ועוד. ראוי לציין שההרמה משמשת בספרות התנאית כשמדובר באיברי הקורבנות.
32. בעיקר לפעולת הפרשת תרומה לכוהנים מן הצומח, אבל בכלל זה גם תרומות מסוג אחר, כתרומת הלשכה, תרומת הרשן ועוד.

מהפועל הרים את משמעותו ההלכתית. בזה התאפשר פירוש הפועל המקביל, עלה, במשמע 'ביטול'.

קעת אסקור כמה היקריות שבהן ניתן לזהות שרידים של הפועל המקראי המקורי, בעיקר ברבדים הקדומים יחסית של הספרות התנאית (ולעיתים זהו שימור של הצורה המקראית).³³

1. כאמור ר' אליעזר, תלמיד בית שמאי, אומר בפרק ה משנה ב: "תירום ותישרף, שני אומר סאה שנפלה היא סאה שעלת". הוא פתח בפועל המקראי תירום וסיים בפועל עלת (כנגד נפלה), בהתאם לשיטת בית שמאי שהעיקר הוא בהעלאת הסאה בפועל מתוך התערובת, הנתפסת כהפרשה והרמה מחודשת של תרומה (הוא משתמש בלשון תירום גם במשנה ד ובתוספתא שהובאו לעיל).³⁴ לעומתו חכמים אומרים "תעלה ותיאכל ניקודים או קליות". חכמים משתמשים בפועל תעלה בלבד ומרחיקים את זיקתו להפרשת התרומה.³⁵

2. תוספתא, מעשר שני ג, טו (עמ' 260–261): "בית הלל אומרים מפריש אדם מעשר ראשון של דמיי ותורמו ואוכלו ואין צריך להפריש שני. בית שמיי או' צריך להפריש שיני. שיני [=שאני] אומר הורם השני הורם הראשון הורם הראשון לא הורם השני, והלכה כדברי בית שמיי". לדעת בית הלל אדם הלוקח דמיי (דמאי), כלומר פירות מעם הארץ שספק אם עושרו, צריך להפריש מעשר ראשון, וממנו – תרומת מעשר, אך אינו צריך להפריש מעשר שני (משום שההנחה היא שעם הארץ הפריש מעשר שני). אבל לדעת בית שמאי צריך להפריש מעשר שני, ואין לסמוך על עם הארץ שהפריש. בית הלל משתמשים בפועל מפריש כשמדובר במעשר ראשון ושני, ובפועל תורמו – כשמדובר בתרומת מעשר. בית שמאי משיבים תחילה בלשונם של בית הלל: "צריך להפריש שיני" (כנגד "אין צריך להפריש שני"), אבל אחר כך מציגים את טעמם בלשון אחרת: "הורם השני הורם הראשון", לשון הרמה במקום

33. שלוש מתוכן מופיעות במחלוקת הבתים, ואחת בדברי ר' אליעזר, תלמיד בית שמאי. לא הבאתי כאן את ההיקריות של הפועל בהקשר של הפרשת חלה. ראו דיון בדוגמה 5.

34. לשון זו עדיפה מבחינתו משום שהיא נושאת את שני המשמעים: גם 'הגבהה' (כדבריו בהמשך: "היא סאה שעלת") וגם 'הפרשת תרומה', ואילו הפועל תרם נושא את המשמע השני בלבד.

35. בשל דרי-משמעות בלשון תעלה קשה לדעת אם כוונת חכמים להעלאה במוכן 'ביטול' או במוכן 'הפרשת הסאה'. רש"י פירש: "תעלה – תיבטל ותיאכל עם חוליה, ומשום גזירה יתן דמים לכהנים או ירים ממנה סאה ותאכל לכהנים" (בבלי, בכורות כב ע"ב). לפי פירוש זה הגזירה לתת לכהנים אינה נזכרת בפירוש במשנה, ו"תאכל ניקודים או קליות" מוסב על הכול. הרא"ש הציג קריאה דרי-משמעית ללשון תעלה: "הלך נראה לפרש תעלה עלייה ממש והאי דנקט תעלה משום שהיא בטלה בחולין מטמאתה ותאכל כמו החולין נקודים או קליות, אבל לר' אליעזר הסאה תרומה ותשרף והחולין יאכלו קליות". לדעתו תעלה מכוננת גם להפרשתה וגם לביטולה, ותאכל מוסבת רק על הסאה שעלתה. בעקבותיו פירש אלבק "הסאה בטלה ואף עולה לכהן". פירוש זה מתחזק מהשוואת דברי חכמים כאן לדבריהם במשנה ד: "אברה במיעוטה" (ולא: "תעלה ותיאכל"), שם מדובר בתרומה טמאה וטהורה ואין צורך להפריש לכהן.

- לשון הפרשה של מעשר ראשון ושני. גם השימוש של בית שמאי בהרמה במקום הפרשה לעניין מעשרות (ולא רק תרומות) – חריג.³⁶
3. משנה, ערלה ב, א:³⁷ "התרומה ותרומת מעשר ותרומת מעשר שלדמי החלה והביכורים עולים באחד ומאה ומצטרפין זה עם זה וצריך להרים. הערלה וכלאי הכרם עולים באחד ומאתים ומצטרפין זה עם זה ואינו צריך להרים". בתחילת המשנה ננקט הפועל לעלות במשמעות 'ביטול', כשיטת בית הלל: "עולים באחד ומאה", ובהמשך ננקט הפועל להרים בדברי תנא קמא: "וצריך להרים". המשנה מבחינה אפוא בין העלאה במשמע 'ביטול' ובין הרמה שהיא פעולת ההפרשה של הסאה, מעין דבריו של ר' אליעזר: "תירום ותישרף". אולם שלא כר' אליעזר, הקושר בין ההרמה להיתר התערובת ("שאני אומר..."), כאן ההבחנה בין שני השורשים מנתקת את התלות ביניהם, כמפורש בכבא השנייה: "עולים באחד ומאתים... ואינו צריך להרים". הרמת הסאה אינה תנאי הכרחי להעלאה וביטול.³⁸
- בשלוש היקרויות השימוש בפועל להרים נובע כנראה מלשון הכתוב:
4. תוספתא, מעשר שני ב, יא (עמ' 253): "אמרו להן בית הלל... דבר אחר³⁹ אין חייבין תרומה ומעשרות אלא עד שיירומו".⁴⁰ כאן בית הלל נוקטים יירומו, אולם שימוש ייחודי זה מבוסס ככל הנראה על דרשת הכתוב לעניין מסוים, כפי שעולה מהמקבילה בתוספתא, מעשר שני ג, יא: "אף על פי שמתחייב בהן לשמים אין לכהן בהן כלום שנ' בהן את אשר ירמו לה' – אין לך בהן אלא עד שירימו". ההדגשה בדרשת הפסוק היא על פעולת ההרמה כרגע החיוב לכוהן, וזו ההלכה הנלמדת מכאן.
36. אומנם ייתכן שהשורש תר"ם משמש בעיקר בהוראה אקטיבית. השימוש בבניין נפעל מצומצם מאוד, ולפעמים בא במקומו בניין הופעל בשורש המקורי (רו"ם) או בניין נפעל בשורש רו"ם (במקום נתרם): "ר' יוסי הגלילי אומר יכול לא יהו חייבים אלא על טבל שלא הורם ממנו מעשר כלום, מנין הורם ממנו תרומה ולא הורם ממנו מעשר ראשון מעשר ראשון ולא הורם ממנו מעשר שיני, מעשר שיני ואפילו ואפילו מעשר עני מנין" (ספרי דברים עב [מהדורת הורוביץ, עמ' 137]; גם כאן לשון הורם אמורה על המעשרות, ואפשר שבשני המקומות נבחרה לשון זו כלשון כללית של הפרשה).
37. הצוטט כאן מכ"י פרמה 3173 (די רוסי 138); בכ"י קאופמן יש כמה מחיקות ותיקונים.
38. כאמור, אפשר שבעקבות החלפת הפועל הרים בפועל תרם בלשון חכמים – שהתייחד להפרשת תרומה – איבד הפועל הרים מזיקתו להפרשת תרומה. ההרמה הפכה למונח טכני בלבד, במשמע 'הגבהת סאה', ולא ציינה הפרשת תרומה. במשנה החובה להרים היא בהקשר של הפרשות לכוהנים, בניגוד לערלה וכלאי הכרם, שהם איסורים ולכן אין צריך להרים. עצם השימוש בלשון להרים כשמדובר בערלה וכלאי הכרם (אף ש"אינו צריך") מלמד על עמעום המשמעות הראשונית של המה כהפרשת תרומה. על ההרחבה המשוערת של דין העלאה מתרומה לאיסורים נוספים ראו לעיל הערה 27.
39. כך בכ"י ארפורט ובדפוס ראשון, ולפי זה ייתכן שזו תוספת לדברי בית הלל. בכ"י וינה חסרות המילים "דבר אחר", וכנראה נשמטו מחמת הדומות (לפני כן נאמר "על מקום אחר").
40. כך בכ"י וינה ובקטע כריכה לונדון, דוד סופר 94. אבל בכ"י ארפורט, בדפוס ראשון ובפירוש הר"ש: שירימו. וכן במקבילה להלן המבוססת על לשון הכתוב. ראו ליברמן, תוספתא כפשוטה מעשר שני, עמ' 739.

5. משנה, ביצה א, ו (מקבילה בתוספתא יום טוב א, יב-יג, עמ' 283-284): "בית שמי אומרים אין מוליכין חלה ומתנות לכהן ביום טוב בין שהורמו מאמש ובין שהורמו מהיום ובית הלל מתירין. אמרו בית שמי לבית הלל גזירה שוה, חלה ומתנות מתנה לכהן ותרומה מתנה לכהן כשם שאין מוליכין את התרומה כך לא יוליכו את המתנות. אמרו להם בית הלל לא אם אמרתם בתרומה שאינו זכיי בהרמתה תאמרו במתנות שהוא זכיי בהרמתם". לשון הרמה קשורה לכך שמדובר בחלה ובמתנות. המונח השגור להפרשת חלה הוא הרמה: "הורמה חלתה", כנראה כדי ליצור בידול מהפרשת תרומה מן הצומח. לעניין מתנות נאמר "אשר הורם", ובמקומות אחרים בספרות חז"ל: "המורם מהם". ושמה הלשון "זכיי ב-", היא שהזיקה לנקוט הרמתה, ולא בתרומתה, צורה העשויה להתפרש כשם עצם.

6. משנה, תרומות א, ה: "אין תורמין... מן התלוש על המחובר". כך גם בתוספתא ובספרי במדבר (המצטט את המשנה). אבל בספרי זוטא, במדבר יח, כז: "יכול יהא מרים מן התלוש על המחובר ומן המחובר על התלוש אמרת 'כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב [וכן תרימו גם אתם] מה דגן מן הגורן ומלאה מן היקב האמור להלן מן התלוש מן הקרקע אף כאן מן התלוש מן הקרקע". כאן בולט לעין המעבר מן הפועל להרים במדרש הצמוד למקרא,⁴² לפועל לתרום במשנה ובחיבורים התלויים בה.

ג. מקור דין העלאה: עיון בספרי במדבר

התמורה הטרימינולוגית וההלכתית בדין "העלאה" שנידונה לעיל משתקפת בדיון התנאי במקורו של הדין, בספרי במדבר קכא (מהדורת כהנא, עמ' 379-380), והכרה זו עשויה להבהיר את מקור המתחים הפנימיים המצויים בו:

- [1] "מכל מתנתכם תרימו את כל תרומת ה' מכל חלבו את מקדשו ממנו" (במדבר יח 29) – שאם נפל לתוכו הרי הוא מקדשו.
 מיכן אמרו "תרומה עולה במאה ואחד".
- [2] אין לי אלא תרומה טהורה, תרומה טמאה מנין.
 אמרת קל וחומר הוא. אם יעלה איסור מן האיסור להתיר קל וחומר לאיסור מן המותר להתיר.
- ר' אומר אין צריך, קל וחומר הוא. אם יעלה איסור מן המותר להתיר קל וחומר מן המותר למותר להתיר.⁴³
- [3] אין לי אלא תרומה שהוא עולה. ערלה וכלאי הכרם מנין...

41. עם מונחים אחרים, שגורים פחות: נטילה, הפרשה, קוצה.

42. על זיקתו היתרה של ספרי זוטא ללשון המקרא ראו כהנא, ספרי זוטא, עמ' 77-78. ועוד ראו מור, לשון הספרי זוטא.

43. בכמה עדים נשמט משפט זה כנראה מחמת הדומות או משום קיצור. ראו דיונו של כהנא שם.

הדרשה בנויה משלושה חלקים: העלאת תרומה טהורה (נלמדת מהפסוק), העלאת תרומה טמאה (נלמדת בקל וחומר), העלאת עורלה (נלמדת בגזרה שווה). המונח "אין לי אלא" חוצץ בין שלושת החלקים. מלבד זה בחלק הראשון והשלישי מופיעות שתי משניות הנלמדות מדרשה זו, והן מצוטטות לאחר לשון ההצעה "מכאן אמרו". בין החלק השני לשלישי מופיעים דברי רבי, המציע קל וחומר משלו.

הדרשה הראשונה קושרת בין חיוב ההפרשה ובין יכולת ה"קידוש" והדימוע של התרומה. יש להפריש מהתבואה את החלק ה"מקדש",⁴⁴ וחלק זה הוא מעשר מן המעשר, דהיינו אחד מתוך מאה. מכאן משמע שפחות משיעור זה איננו מקדש, ולכן "תרומה עולה באחד ומאה". לפי דרשה זו ההלכה מתפרשת כך: התרומה שנפלה לחולין מתבטלת באחד ומאה, שהרי בכמות כזו אין כדי לקדש.

בחלק השני מתחדש שאף תרומה טמאה עולה באחד ומאה באמצעות קל וחומר מהפרשת תרומת מעשר: הפרשת תרומת מעשר מכונה "יעלה איסור מן האיסור", כלומר התבואה כולה מוגדרת טבל (=איסור), והפרשת תרומת המעשר שהיא איסור בעצמה מתירה את הטבל כולו. העלאת עיסה מדומעת בתרומה טמאה מכונה "איסור מן המותר", שכן התרומה אסורה ואילו העיסה כולה היא חולין ביסודה, ולכן קל וחומר שתוכל להעלות.⁴⁵

בחלק השלישי העלאת עורלה וכלאי הכרם נלמדת מהעלאת תרומה בגזרה שווה. בשמות כב 28 נאמר על התרומה "מלאתך ודמעך לא תאחר", ובדברים כב 9 נאמר על כלאי הכרם "פן תקדש המלאה". למרות השוואה זו דין עורלה וכלאי הכרם חמור כיוון ש"כפל את האיסור" – איסור אכילה ואיסור הנאה, ולכן הם עולים רק בכמות כפולה של אחד ומאתיים.

הקושי המרכזי בדרשה הוא בדברי רבי המופיעים לאחר החלק השני. ראשית, הקל וחומר בדבריו אינו ברור: כיצד ניתן לקרוא לתרומה טמאה "מן המותר למותר", ולטבל – "איסור מן המותר"? שנית, מדוע אמר "אינו צריך", והרי מונח זה משמש כאשר יש בדברים שיובאו כדי לייתר את הדרשה שנזכרה קודם לכן, ואילו רבי מתכוון לקל וחומר של קודמו ומציע קל וחומר משלו? קשיים אלו הולידו תיקוני נוסח שונים בדברי רבי. אולם כהצעת הורוביץ וכהנא נראה שדברי רבי נכנסו שלא במקומם – תופעה רגילה במדרשי הלכה⁴⁶ – ובמקורם נשנו על החלק הראשון של הדרשה. ואם כן רבי סובר שאין צורך בלימוד מן הפסוק על העלאת תרומה, ויש ללמוד זאת בהיסק קל וחומר. אלא שטיבו המדויק של הקל וחומר אינו ברור.⁴⁷

44. ניקוד המילה בנוסח המסורה הוא **מְקָדְשׁו**, כלומר החלק המקודש, אבל הספרי קורא בדרשתו **מְקָדְשׁו** – 'החלק המקדש'. ראו בפירושו של כהנא שם.

45. את הפירוש הזה הציע רבנו נסים גאון. בעדים האשכנזיים והצרפתיים השתמר נוסח מעובד לקל וחומר; ראו כהנא, ספרי במדבר, עמ' 967.

46. כבר הורוביץ שיער ש"רבי ארישא קמהדר"; ראו כהנא, שם.

47. כהנא הציע לפרש כך: "אם יעלה [=יבטל] איסור [טבל] מן המותר [תרומה] להתר [כלומר איסור הטבל יתבטל על ידי הפרשת תרומה והתבואה תהיה מותרת לכל אדם], קל וחומר מן המותר

כאמור, קל וחומר דומה לזה שבספרי מופיע בירושלמי ערלה. אביא כאן את הסוגיה בשלמותה:

תני ר' שמעון אומר תרומה עולה במאה מקל וחומר, אם איסור מתוך איסור עולה איסור מתוך היתר לא כל שכן.
אית תנאי תני איסור מתוך היתר ואית תנאי תני היתר מתוך היתר. מאן דאמר איסור מתוך היתר, שכן תרומה אסורה לזרים. מאן דאמר היתר מתוך היתר שכן תרומה מותרת לכהנים. אית דפתר לה כולה לכהנים,⁴⁸ מאן דאמר איסור מתוך היתר כמדומע בתרומה טמיאה מאן דאמר היתר מתוך היתר כמדומע בתרומה טהורה.

הירושלמי מביא את הקל וחומר כדברי ר' שמעון, בשתי לשונות. כפי שציין כהנא, יש הקבלה בין שתי לשונות אלו ובין הקל וחומר הראשון והשני בספרי. הירושלמי מעמיד תחילה את ההבדל בין שתי הלשונות על חילוף טרמינולוגי גרידא, בשאלת הגדרת התרומה – אם לישראל או לכהנים. אחר כך הוא תולה את ההבדל בשני מקרים שונים: הראשון עוסק בתרומה טמאה שדמעה ולכן מוגדר איסור, והשני עוסק בתרומה טהורה ולכן מוגדר היתר. מכל מקום כך צריך לקרוא בלשון השנייה: אם היתר (=תרומה) מתוך איסור (=טבל) עולה, כל שכן היתר (=תרומה) מתוך היתר (=חולין). מהקבלה זו עולה שדברי רבי בספרי, המקבילים ללשון השנייה, צריכים להתפרש באופן דומה.⁴⁹

לפי זה ההבדל היסודי בין שני היקשי הקל וחומר ובין הדרשה מהפסוק נעוץ ביסודו של דין העלאה שנידון לעיל. הרי הלימוד מהפסוק מניח שהעלאה היא ביטול התרומה בחולין, המתרחש כאשר בתרומה אין כדי לקדש – יותר ממאה. לעומת זאת ביסוד ההיסק, על שתי גרסאותיו, משוקעת ההנחה שהעלאה תבואה מדומעת נעשית באמצעות הרמת החלק האסור/הקדוש מתוכה, שהוא מעין הפרשה מחודשת, שכן גם טבל הוא מחמת איסור התרומה המעורב בו. הפועל להעלות מתפרש כאן כפשוטו המילולי ומקביל לפועל להרים בלשון מקרא, כאמור בפסוק "תרימו...".

[מתרומה טהורה שנפלה] למותר [לחולין] להתר [וחולין] זה יהא מותר באכילה רק לכהנים [שם]. אולם הרוחק הלשוני בפירוש זה בולט. בצדק הוא דחה שם בהערה 71 פרשנות אחרת, ולפיה "איסור" מכוון לתרומה, ו"היתר" מכוון לטבל, שכן בצלע השנייה התרומה מוגדרת כהיתר.
48. בכ"י לידן נוספה כאן פסקה הנראית כהכפלה של הפסקה הבאה. המגיה מחק אותה, וכן הוא גם בציטוט הירושלמי בפירושו הר"ש.

49. יש להניח אפוא שנוסח דבריו בספרי לפנינו משובש, ובמקום "אם יעלה איסור מן המותר להתר" צריך להיות "מותר מן האיסור", כבבביריתא בירושלמי. ואפשר שנוסח זה הושגר בטעות מהקל וחומר שלפניו. אפשרות אחרת היא שסדר האיברים במשפט נכון, אבל המילה מן אינה במקומה, וצריך להיות "אם יעלה מן האיסור מותר להתר", כשם שמופיע בהמשך: "מן המותר למותר להתר".

מכל חלבו את מקדשו ממנו" (במ' יח 29). תפיסה זו שונה אפוא מהתפיסה שביסוד הדרשה הראשונה.

ההבדל קשור לכאורה גם לכמות התרומה העולה: לפי הדרשה רק פחות מאחד חלקי מאה מתבטל ו"עולה", שכן אחד ממאה כוחו כתרומת מעשר המקדשת. לעומת זאת לפי קל וחומר קיימת השוואה בין דין הפרשה לדין העלאה, וכשם שניתן להפריש אחד חלקי מאה לתרומת מעשר כך ניתן להעלות ולהפריש אחד חלקי מאה מתוך התערובת ולהתירה. כאמור, הקל וחומר יוחס בירושלמי (וכנראה גם בתוספתא) לשיטת ר' שמעון שתרומה עולה במאה בלבד, ולא באחד ומאה. על הסתירה בין חלקי הדרשה עמד הר"ש בפירושו למשנת תרומות ה, א: "ומהאי ק"ו היתה ראויה להתבטל אחד בצ"ט כטבל שניתר כשהופרש ממנו תרומת מעשר שהוא אחד מק' ומהאי ק"ו נמי ראייה ללמוד ממנו תרומה טהורה שעולה בלאו דרשה ממנו".

כהנא ציין בפירושו שלספרי ולירושלמי "יש חומר גולמי משותף [...] אשר הוצג בכל אחד מהם בפנים אחרות".⁵⁰ נראה שהשוואתם מלמדת על מקוריותה של הצגת הדברים בירושלמי (ובתוספתא). הירושלמי מתעד דר"ש חי בין שני תנאים ששמותיהם נזכרים בפירוש – ר' שמעון ור' יוסה – על כמות העלאה, והקל וחומר מהפרשת תרומת מעשר שימש את ר' שמעון לביסוס עמדתו בדין העלאת תרומה שנפלה לחולין. הספרי, שאחז בשיטת ר' אליעזר במשנה, שתרומה בטלה במאה ואחת, פתח כדרכו בלימוד מהפסוק אבל הביא גם את הקל וחומר בכמה שינויים: הוא השמיט את שמו של ר' שמעון ואת המסקנה בדבר ביטול במאה והסב אותו לעניין תרומה טמאה. כך נשתנה גם תוכנו של הקל וחומר: בדברי ר' שמעון בירושלמי "איסור מתוך איסור", תרומת מעשר מתוך הטבל, מלמד על "איסור מתוך היתר" – תרומה שנפלה לחולין. ההתאמה בין הלמד מלמד ברורה: העלאת האיסור בשניהם עניינה הפרשת התרומה. המושג "איסור" מתפרש כדבר שנאסר מחמת קדושתו. לעומת זאת בספרי (וכן בהסבר השני – "אית דפתר לה" בירושלמי) "איסור מתוך היתר" עניינו תרומה טמאה, המכונה "איסור" כיוון שהיא אסורה באכילה. איסור זה אינו תואם את האיסור במלמד – תרומת מעשר. גם הבדל זה מחזק אפוא את הסברה שהספרי עשה שימוש משני בקל וחומר.⁵¹

הספרי משקף אפוא שילוב של שני הלימודים המנוגדים ביסודם: הוא פתח בלימוד מהפסוק המפרש העלאה כביטול, ובמאה ואחד בלבד, והמשיך בקל וחומר המבוסס על שיטת רבי שמעון – המפרש העלאה כהרמת החלק המקודש מן העיסה, ואפילו

50. כהנא, ספרי במדבר, עמ' 969.

51. על הזיקה של דברי רבי שמעון לחלק השני של הדרשה עמד הר"ש בהמשך פירושו הנזכר לעיל: "ורבי שמעון [בירושלמי, ערלה] לית ליה דרשה דקרא דלעיל דמכל חלבו, סבר דלא צריך קרא דאתיא בק"ו טהורה כמו טמאה".

במאה. אולם הספרי הסב את הקל וחומר לעניין תרומה טמאה בלבד,⁵² ונמצא שאיננו מלמד את עיקר הדין.⁵³

סיכום

המחלוקות התנאיות בדין העלאה בתערובת תרומה נובעות מתפיסות שונות של בסיס ההיתר. התפיסות משתקפות בפרשנות לשונית שונה של המונחים ההלכתיים. בתפיסה הקדומה, העולה מדברי בית שמאי ור' אליעזר במשנה, שימש השורש על"י במשמע הראשוני של הגבהה פיזית בלבד. לשיטתם היתר התערובת נעשה באמצעות הפרשה מחדש או בחילוף של התרומה שנפלה אל תוכה. תפיסה דומה עולה גם בקטע בספרי במדבר, הלומד את דין העלאה בקל וחומר מהפרשת תרומת מעשר (שהיא אחד ממאה). לעומת זאת בדברי בית הלל התפרש השורש על"י מחדש ושימש גם במשמע מופשט, של ביטול. הפירוש הלשוני המחודש משקף היגיון הלכתי שונה, ולפיו הסאה שנפלה בטלה ואבדה במיעוטה. היסוד הלשוני של המחלוקת טושטש בעיבודים מאוחרים שלה, משגברה שיטת בית הלל, וטשטוש זה הוביל גם לעירוב עניינים בלימודים המנוגדים בספרי. תהליך לשוני דומה חל בשורש המקביל – ר"ם – המשמש בהקשר של מתנות כהונה ובלשון חכמים הפך לתר"ם. בשני השורשים על"י ור"ם עומעם המשמע הראשוני של הפרשת התרומה כהגבהה, ואפשר שההתפתחויות הלשוניות הללו הושפעו זו מזו.

52. גם בית הלל (בתוספתא לעיל) הביאו היקש קל וחומר לראיה שתרומה טמאה עולה, אולם הם הוכיחו זאת מהעלאת תרומה טהורה בחולין. בדפוס ובילקוט שמעוני נוסח הקל וחומר הוא "אם יעלה היתר את האיסור". מסתבר ששינוי זה נעשה בהשראת התפיסה שלא מדובר בהעלאת התרומה מן התערובת אלא בביטול, והוא המשיך את מגמת ההרמוניזציה עם ראש הפסקה. שינוי זה מעל לאת מופיע גם בהגהת רד"ף בפירושו לדרשתנו.
53. בירושלמי על משנתנו, תרומות ד, ו (מב ע"ד; = ערלה ב, א [סא ע"ד]) יש מקבילה לדרשת ספרי במדבר: "מניין שאין [במקבילה בערלה ובציטוט המופיע בפירוש ריבמ"ץ: 'שהן'] עולין, אמר ר' יונה כתיב 'מכל חלבו את מקדשו ממנו' דבר שאת מרים ממנו שאם יפול לתוכו מקדשו, וכמה הוא אחד ממאה. ר' אליעזר אומר מוסיף סאה ומעלה. ר' יהושע אומר מוסיף כל שהוא ומעלה. רבי יוסי בן המשולם אומר ועוד קב למאה סאה שתות למדומע, והלכה כדבריו [במקבילה בערלה חסר 'והלכה כדבריו']. רבי יונה מצטט את דרשת הספרי, אולם הספרי חותם בציטוט מדברי ר' אליעזר במשנה: "מכאן אמרו תרומה עולה במאה ואחד", ואילו כאן נאמר "וכמה הוא אחד ממאה", וכוונתו שבאחד ממאה מקדשו, ואילו ביותר מכך ניתן להעלותו (פתחת הפסקה: "מניין שאין עולין", ולפי נוסח זה צריך לומר שהיא מוסכת על "באחד ממאה"). אומנם במקבילה בערלה "שהן עולין", בדומה לספרי. על חילופי הן/אין ראו כהנא, ספרי במדבר, עמ' 103 והפניותיו (ם). בהמשך מובאת מחלוקת התנאים מן המשנה בעיבוד קל שנועד להתאימה לריון כאן: לדעת ר' אליעזר מוסיף סאה ומעלה. כלומר, במקרה של אחד ממאה מקדשו ו"אין עולין", אבל אם נוספה סאה – מעלה. לעומת זאת לשיטת רבי יהושע: "מוסיף כל שהוא ומעלה".

קיצורים

- בן-חיים, כתובות ספירה = ז' בן-חיים, "עם העיון בכתובות ספירה", לשוננו לה (תשל"א), עמ' 243–253
- בר-אשר, מחקרים = מ' בר אשר, מחקרים בלשון חכמים, א, ירושלים תשס"ט
- כהנא, המחלוקת במשנה = מ' כהנא, "עיונים בעיצובה של המחלוקת במשנה ובמגמותיה", תרביץ עג (תשס"ד), עמ' 51–81
- כהנא, ספרי במדבר = ספרי במדבר, מהדורת מ"י כהנא, א-ד, ירושלים תשע"א-תשע"ה
- כהנא, ספרי זוטא = מ"י כהנא, ספרי זוטא דברים: מובאות ממדרש תנאי חדש, ירושלים תשס"ג
- ליברמן, תוספתא כפשוטה = ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה: סדר זרעים, ניו יורק תשט"ו
- מאגרים = אתר מאגרים: מפעל המילון ההיסטורי של הלשון העברית, האקדמיה ללשון העברית, maagarim.hebrew-academy.org.il
- מוסקוביץ, יבש ביבש = ל' מוסקוביץ, "לחקר דיני תערוכת 'יבש ביבש' בספרות חז"ל", אסופות יא (תשנ"ח), עמ' שט-שנב
- U. Mor, "Preliminary Thoughts on the Language = לשון הספרי זוטא of Sifre Zuta on Numbers", *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* 165 (2015), pp. 303–320
- מורשת, לקסיקון הפועל = מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת גן תשמ"א
- A. Maman, "Rabbinic Hebrew in the Eyes of Medieval = עברית רבנית Hebrew Philologists", *Studies in Mishnaic Hebrew and Related Fields*, ed. E. Bar-Asher Siegal and A. Koller, New Haven and Jerusalem 2018, pp. 175–188
- משנה זרעים עם שינויי נוסחאות = משנה זרעים עם שינויי נוסחאות מתוך כתבי-היד של המשנה ודפוסים ראשונים, מכון התלמוד הישראלי השלם, א-ב, ירושלים תשל"ב-תשל"ו
- פרידמן, תוספתא עתיקתא = ש"י פרידמן, תוספתא עתיקתא מסכת פסח ראשון: מקבילות המשנה והתוספתא ופירושן בצירוף מבוא כללי, רמת גן תשס"ג
- קימרון, מגילות = א' קימרון, מגילות מדבר יהודה: החיבורים העבריים, א, ירושלים תש"ע
- רוזנטל, מסורת הלכה = א"ש רוזנטל, "מסורת-הלכה וחידושי-הלכות במשנת חכמים", תרביץ סג (תשנ"ד), עמ' 321–374
- שפירא ופיש, פולמוסי הבתים = ח' שפירא ומ' פיש, "פולמוסי הבתים: המחלוקת המטא-הלכתית בין בית שמאי לבית הלל", עיוני משפט כב (תשנ"ט), עמ' 461–497